

Pótlékok

A Dunakanyarból szovjet munkatáborokba deportáltak emlékezete¹

„Amióta otthagytam a földön, bebeszéltem magamnak,
hogy a földikutyát nem lehet megenni, akkor sem,
ha az élők iránt csöppnyi szánalmat,
a halottak láttán pedig semmiféle undort nem érez az ember”
(Herta Müller: *Lélegzethinta*. Ford. Nádori Lídia, 2010, 141).

72 évvel ezelőtt ért véget a 2. világháború. Alighogy elültek a fegyverek, a front útjai „életre” keltek, s menekültek, elüldözöttek lepték el. 1945 és ’50 között kb. 13 millió ember fosztottak meg otthonától? Mi volt ennek (az egyik) oka?²

A szovjetek világháborús embervesztesége 20 millió fő körül mozgott, ám ha ehhez hozzávesszük az általuk elhurcolt népeket is (volgai németek, cseccsenek, tatárok, kalmükök stb.) a szám 25 millióra növekszik. 1700 város, 70 ezer falu pusztult el 65 ezer kilométer vasúttal együtt. A szovjet hadsereg éppen ezért az elfoglalt területeken „jóvátételi munkára” hurcolta el a civil lakosságot. Magyarországon is az elhurcolás kollektív jellegű volt. Három fajtáját lehet megkülönböztetni: a hadifogoly-létszám kiegészítését, az etnikai tisztogatást és a németek internálását. Az első főleg Budapest bekerítésekor volt jellemző. A 2. Ukrán Front vezetőjének, Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsallnak az előzetes hadifogolyszámot 100 ezer fővel ki kellett egészítenie. Így a „felszabadított” háztömbökből, utcákról hurcoltatott el embereket. A második az etnikai tisztogatás volt. Itt már nőket, férfiakat egyaránt elszállítottak.

1944 augusztusában Románia kiugrása miatt a Vörös Hadsereg akadálytalanul jutott el a magyar határig. Októberben a szovjetek elfoglalták Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros megyéket. 1944 novemberében a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa a 0036-os parancsban kiadta, hogy a 18 és 50 év közötti németeket és magya-

RITTER GYÖRGY (1980) filmkritikákat ír, levéltáros (MNL-OL) és történelmi emlékezet-kutatással foglalkozik.

- 1 A tanulmány a Balassi Intézet „Dunatáji népek kutatása” és az NKA támogatásával készült. A tanulmányt szakmailag ellenőrizte: dr. Vitári Zsolt egyetemi adjunktus és Márkus Beáta doktorandusz.
- 2 Az alább olvasható történelmi bevezető a következő kötetekből állítottam össze: Bognár Zalán (szerk.): *„Egyetlen bűnük a származásuk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malnekij robot”-ra a sztálini légerekbe, 1944/45–1955*. Pécs, 2009; Matkovics-Kretz Eleonóra – Márkus Beáta (szerk.): *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán, 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet*. Pécs, 2013; Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. 6. kiad. Bp., 2009.

rokat munkára kell fogni. Oka a büntetés volt. Mind Edvard Beneš, az emigráns csehszlovák elnök, mind pedig Sztálin a németek és a magyarok megbüntetését akarta a világháborús szerepük miatt. Kezdetben 3 napos munkáknak hirdették ezeket. November 18. és december 16. között összesen 22 951 személyt különítettek el, ebből 14 202 fő volt katona, 185 csendőr, 8564 német és magyar civil. Az etnikai tisztogatás átnyúlt a Bereg teljes, mai magyarországi területére (Tarpa, Barabás). Innen és a Tiszahát területéről Uzsokon keresztül Szolyvára szállították a többségében férfiakból álló tömeget.

A front azonban előrehaladt, és a debreceni páncélos csata (okt. 9.–okt. 26.) után a 2. Ukrán Front vezetője, Malinovszkij marsall október 28-án este azonnali támadásra kapott parancsot Sztálintól a főváros elfoglalására. Ám ez annak ellenére nem sikerült, hogy veszélyesen megközelítették Budapestet. A bekerítés elhúzódott; a baranyai és tolnai területeket megszálló 2. Ukrán Front vezetőjét, Fjodor Tolbuhin marsallt november 24-e után éppúgy bevonták az ostromgyűrű megsegítésébe, mint a 4. Ukrán Front egyes csapatait, amelyeket november 18-án Malinovszkij rendelkezésére átvezényeltek. Egyes csapatok már december 19-én Balassagyarmat felől kiértek a váci Duna-partra, de a tényleges ostromgyűrű csak karácsonykor záródott be, ráadásul az Ipolynál kemény ellenállással szembesültek a szovjetek. Malinovszkijnak tehát sürgős eredményeket kellett felmutatnia sorozatos késedelmessége miatt.

Sztálin a teheráni konferencián (1943. november) is hangot adott annak, hogy fontosnak tartja az általa elhurcolt munkaerő szükségességét. 4 millió német munkájával számolt. A szovjet vezetés már 1943-ban tervezte (elsősorban) a népi németek és állampolgárok „jóvátételi munkáját”. A népi németeken általában azokat a német anyanyelvű népcsoportokat értették, akik a kelet-közép-európai nemzetállamokban éltek. Nagyrészüket a XVIII. században telepedtek le, de léteztek több mint fél évezrede e területen élő csoportok is (pl. erdélyi szászok). Közösségeik saját államuk társadalmába illeszkedett bele, mégis 1945 után Németország háborús szerepe és büntetetei alapján ítélték meg őket.

Az 1944 nyarára elkészült jelentés szerint 5 millió fogoly 10 éves munkával 34-45 milliárd dolláros nyereséget jelentene a Szovjetunióknak. Miközben 1944 végén Tyimosenko marsall jelentést tett az ukrán frontok késlekedésének okairól, és emiatt Tolbuhin szerepet kapott Budapest ostromában, Berija garantálta, hogy a 2., 3. és 4. Ukrán Fronton az NKVD (Belügyi Népbiztosság) 10 napon belül elvégzi a német nemzetiségűek számbavételét. A jelentés szerint 551 049 német él a területeken, ebből 240 436 férfi/fiú és 310 613 nő/leány. Magyarországon 50 292 főt jelölt meg a jelentés. Ez az eredmény azonban kétséges, hiszen ekkor a szovjet hadsereg még nem szállta meg teljesen azokat a területeket, ahol németek éltek. A december 5-én elkészült jelentésből december 16-án született az Állami Védelmi Bizottság (GKO) 7161-es határozata, amely a németek munkaszolgálatra való elhurcolását engedélyezte Bulgáriában, Jugoszláviában, Magyarországon, Romániában és a csehszlovákiai területeken. A lebonyolítója a Szovjet Belügyi Népbiztosság vezetője, Berija lett, akinek feladata volt a gyűjtőhelyek

felállítása. Malinovszkijt, Vinogradovot Románia és Magyarország, Tolbuhint, Birjurovot Bulgária és Jugoszlávia esetében kötelezték a németek mozgósítására. A végrehajtást a Szovjet Belügyi Népbiztosság keretében Apollonov és Gorbatyjuk megbízottak dolgozták ki, akik ebben a munkában a hadsereg mellett a városparancsnokságokra és a helyi közigazgatásra is számítottak. Gorbatyjuk tábornok és Mojszej Szladjjevics altábornagy (az NKVD karhatalmai csoportjának helyettes parancsnoka) egyeztetése után, a 7161. számú határozat alapján, december 22-én a szovjet csapatok kihirdették a megszállt területeken a 0060-as végrehajtási parancsot (amely helyi szinten sokszor más jelzettel is kapott). Ezek értelmében minden 17 és 45 év közötti német férfit és 18–30 év közötti nőt a Szovjetunióban történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell. Az előírás szerint a német származású személyek 2 pár lábbeli, 3 rend fehérnemű, ágynemű és takaró mellett evődényt és 15 napi élelmet vihettek magukkal, amely fejenként nem haladhatta meg a 200 kg súlyt. A szállítást a Vörös Hadsereg hadtápfőnöke, Hruljov biztosította. A szénbányászati és vaskohászati népbiztosság pedig a munkáért és az élelemért felelt.

Karácsonykor, a parancs után két nappal, a Börzsöny-hegység a szovjetek fennhatósága alá került, de ekkor még az ostromgyűrű bezárása volt a cél. A szovjetek, átkelve a Dunán, Tolbuhin csapataival egyesülve két nap alatt már Óbuda és Buda szomszédságában levő falvakban voltak.

Az intézkedési tervet azonban csak ezután, december 26-án dolgozták ki: 10 operatív zónára osztották a területet, amely közül 6 zóna Romániában, 2-2 zóna pedig Magyarországon és Jugoszláviában volt. A két magyar zóna Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét és az Alföld belső területeit fedték. Dél-Baranya hiányzott a felsorolásból, mégis decemberben e területről indult meg az elhurcolás. 11-12 gyűjtőtáborot alakítottak ki, elsősorban járási székhelyeken, amelynek az volt a célja, hogy a „felszabadított” magyar hatóságokkal könnyebb legyen az együttműködés. A német származásúak elhurcolásának első szakasza december 22. és 28. között zajlott, elsősorban Baranyában. A második szakasz 1944. december 28. és 1945. január 15. között ment végbe a tiszántúli, Budapest környéki, nógrádi, Szatmár megyei, hevesi, Bács-Kiskun megyei területekről. A harmadik turnus január 15-étől 31-ig tartott, ekkor hurcolták el a Budapest környékén levő 139 faluból, illetve borsodi és szabolcsi területekről mozgósítottakat.

A parancssal egy napon született meg Debrecenben az Ideiglenes Kormány, amelynek belügyminisztere Erdei Ferenc lett. A magyar kormány december 26-án szót emelt az elhurcolások ellen. A Vörös Hadsereg alapvetően a magyar közigazgatásra bízta annak eldöntését, hogy ki számít németnek vagy magyarnak a deportálás szempontjából. Egyes források szerint, mérvadónak számíthatott a név. Ha Hitler nevéhez hasonlóan „er”-re végződött, akkor németnek számított. Ám valójában miként döntötték ezt el, nem tudni, miként azt sem, hogy vajon a Dunakanyar német falvaiból miért hurcoltak el olyan nagy arányban civil lakosokat, miközben a Dunazug más német falvai kimaradtak ebből. Kétségtelen, hogy Malinovszkij késlekedése szerepet játszott abban, hogy minél

több embert mozgósítson a háttérterületekre, s ezáltal jó pontot szerezzen. Az elhurcoltak száma becsléseken alapszik; egyes kutatók szerint 300 ezer embert deportáltak, ebből 130 ezer lehetett a civil lakos és kb. 31 ezer ember a valódi német származású.

Az útvonalak eltértek. A Budapest–Ceglédbercel–Elek vonal nagyjából azonos lehetett. Elektől Temesvár–Lugos–Karánsebes–Orsova–Vaskapu–Jassi volt az útvonal. A másik útvonal a Maros mentén haladt Déva–Adjud (Egyedhalma)–Szineja–Jassi felé. Általában Jassi volt az a hely, ahol a vonatokat áthelyezték az orosz sínszabványra. Ez általában átszállással járt, és innen ment a vonat Dnyepropetrovszk–Donyec-medencébe (Donyeckij-basszején=Donbassz) vagy a krími, uráli bányákba.

Az alábbi munkámban a Dunakanyar északi partján fekvő, részben vagy egészben a németek által lakott falvakban gyűjtött életinterjúk (egy részének) közlésére vállalkozom. Adalékot szeretnék nyújtani ezzel, kiegészítve azokat a munkákat, amelyek már foglalkoztak e témával a régióban.³ Ezen beszélgetéseknek egyik nagy szeletét a „malenkij robotra” való elhurcolások, rabszolgamunkák és visszatérések élményei tették ki. A fenti számok mellett Nógrád és Pest megyéből 10 025 polgári személyt hurcoltak el a Dunakanyar falvaiból, részletezve: Nagymarosról 399, Kismarosról 86, Gyömrőről 196, Újhartyánról 167, Szendehelyről 133, Zebegényből 81, Nagyörzsönyből 65, Berkenyeről 82 főt. A teljesség igénye nélkül most 4 interjú feldolgozására vállalkozom. Egy zebegényi férfi, egy szendehelyi és két berkenyei nő emlékei elevenednek meg az alábbi oldalakon. A neveket az interjúalanyok kérésére anonimizáltam, csak keresztnveket használtam fel az elemzéskor. Egy kivételt tettem az elhurcolás indokánál; ott az elbeszélőm eredeti német nevét közöltem. A beszélgetéseket szerkesztettem, de tartalmukat nem változtattam meg. A nyelvi és beszélgetési sajátosságok miatt a részleteket értelmező szavakkal egészítettem ki, ezt külön [...]jellel jeleztem.

*

[Identitás] Az önmagunkról alkotott kép elemi rétegei személyünk egyedisége, egységessége, időbeli és szociális kontinuitása. Az identitásváltozások folyamatosak az életben, de ez nem jelenti azt, hogy e dinamikában általános kötődések nem alakulnak ki. Az anyanyelv, a származás alapjai általában ilyen tartozékai az életnek csak úgy, mint a társadalmi státusz. Interjúalanyaim más-más kötődésből kerültek bele abba a térbe, amelyet emlékezetközösségnek, a kényszermunka, a „malenkij robot” emlékezetközösségének nevezhetünk. Ahhoz, hogy a motivációkat megérthessem és összehasonlítsam, kisebb társadalmi jellemzést állítottam össze azokról, akik elbeszélnek ezeket a történeteket.

3 Jungné Hrabanek Ágnes, Krebsz Ferencné és Paulisineczné Willem Vera (szerk.): *Zebegényiek kényszermunkán a Szovjetunióban 1945–47-ben*. Nagymaros, 1995, Garmond; Szabeni Ilona: *Haza fogunk menni – Kényszermunkán a Szovjetunióban, 1944–1949*. Debrecen, 1993; Varga Orsolya: *Napló, 1945*. Kismaros, 2008.

Erzsébet 1923-ban született német („sváb”) anyanyelvűként a Nógrád és Hont k. e. e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) megyei Szendehelyen. Az interjút 89 éves korában, 2013 elején a községben adta. 21 éves volt, amikor származása miatt elhurcolták kényszermunkára. 6 elemiit végzett, a háború végén cselédként dolgozott. Nyugdíjba takarítónőként ment. Kőműves édesapjának négy testvére volt, s közülük két testvér is szakmunkásként (kovács és kőműves), a másik kettő pedig háztartásbeliként és napszámosként dolgozott. Édesanyjának szintén négy testvére volt: három földműves és egy gyári munkás. A szülői ház szobából, konyhából, spájzból, kamrából és egy nyári konyhából állt, a gazdasági épületeket egy istálló és egy disznóól tette ki. A család két ágyon, két szekrényen és két sezlonon osztozott. Erzsébet későbbi férje villanyszerelő volt. Unokája, dédunokájával együtt az interjú készítése előtt pár hónappal költözött Németországba. Közléseit „(E)”-vel jelölöm.

Jenő 1925-ben született a Nógrád és Hont (k. e. e.) megyei Zebegényben, német és lengyel származású családban, de már magyar anyanyelvűként. Az interjút 2013 nyarán, 88 évesen adta Budapesten. 19 éves volt, amikor elhurcolták kényszermunkára, ezzel megszakítva gimnáziumi tanulmányait, amit később elvégzett, és végül főiskolára került, ahol matematika–fizika szakos tanári végzettséget szerzett. A háború idején tehát tanuló volt, édesapja vámtisztként és állomásfőnökként dolgozott. A család értelmiséginek számított, Jenő közlése szerint édesapjának testvérei is mind értelmiségi pályán helyezkedtek el. Jenő édesanyjának 9 testvére volt: egy jószágigazgató, egy tanár, kettő banktisztviselő, egy takarítónő, négy lánytestvére pedig háztartásbeli volt. Jenő családjának gyermekkorában nem volt saját háza, bérleményben laktak, de két nagy és két kis szoba tartozott hozzá előszobával és fürdőszobával. A család 5 ágyon és 3 szekrényen osztozott. Jenő szerint közepesen éltek. Jenő az ötvenes években nősült, felesége szintén tanár. Közléseit „(J)”-vel jelölöm.

Anna 1926-ban született Budapesten, berkenyei német anyanyelvű családban. 2012 végén az interjú készítése során 87 éves volt, és a nógrádi Berkenyén élt. 18 évesen hurcolták el malenkij robotra. 6 elemiit végzett, a háború idején háztartásbeli volt, nyugdíjba a vasútról ment, ahol beszerzőként dolgozott. Édesapja egyke és földműves volt. Édesanyjának 3 testvére volt: két lány háztartásbeli maradt, egy fiú földműves lett. Nem ment férjhez. Édesapja vagyoni helyzetét jónak tartotta, de részletesen nem tudott beszámolni egykori házukról, ugyanis 1948-ban, amikor hazatért a kényszermunkáról, a családot a szomszédos szlovák faluba, Kóspallagra telepítették. 3 évig tartott, míg visszavásárolták a házukat, amelyet a tsz-szervezéssel államosítottak ismét. Közléseit „(A)”-val jelölöm.

Katalin 1928-ban született a Nógrád és Hont (k. e. e.) megyei Berkenyén, német anyanyelvű családban. Az interjú készítésekor 84 éves volt, 2012 decemberében születési helyén élt. 16 évesen hurcolták el a Szovjetunióba, közvetlenül azelőtt cselédként dolgozott. Nyugdíjba a helyi tsz irodai pénztárosaként ment. Édesapja mesterember, asztalos volt, akinek testvérei (számukról nincs adat) háztartásbeliek voltak. Édesanyjának 6 lánytestvére is háztartásbeli volt,

egy a 2. világháborúban vesztette életét. Későbbi férje fuvarozó segéd munkásként dolgozott. Katalin elmondása szerint a háború előtt jól éltek. Házuk két szoba-konyából állt, és présházuk, istállójuk, kocsiszínük is volt. A család egy szekrényen, egy asztalon és sublóton osztozott. Katalin 2016 elején hunyt el, közléseit „(K)”-val jelölöm.

Az emlékezők a 16 és 21 év közötti korosztályhoz tartoztak az elhurcolás időszakában. Az eltelt 70 év eseményei fényében emlékeztek vissza a deportálásra, nyilván ezen évtizedek tapasztalatainak önigazoló, önheroizáló fényében kommentálva az eseményeket. Mivel ilyen időtávlatban az események pontos menetéről már nem kaphattam képet, ezért a cselekmények motivációira helyeztem a hangsúlyt.

*

[Háború] A háború ugyanúgy tört rá a falusi társadalom életminőségére, mint a városi világra. Először távoli, rádióban elhangzott csapatjelentések és piaci beszélgetések témája volt. A kollektív élménytapsztatlat akkor vált teljessé, amikor katonák szállták meg a falvakat a közelgő frontmozgások miatt. A német és orosz katonák közötti különbségtétel nemcsak a származási, a nyelvi korlátokban mutatkozott meg, hanem a civilekkel való bánásmódban, a vagyoni rekvirálásban is. Az efajta azonosulás meghatározta a túlélési stratégiákat is. A menekülés elbeszélésében megjelenik, hogy a szovjet katonák az ital hatására váltak erőszakossá, amellyel az elbeszélő mintha mentesítené a katonákat.

„Az oroszok előtt németek voltak itt, mikor elmentek, azt mondták a szüleimnek, hogy elviszik őket Németországba, jöjjenek. *Auf! Der Ivan is hier... Pakoljanak, mert elvisz az Ivan.* Jobbak voltak, mint az oroszok, mert a németek nem keresték a nőket, kulturált nép volt, a szobában aludtak. December 8-án jöttek be az oroszok, tiszta sárosak voltak. Én fiatalasszony voltam, gyorsan felkaptam a ruhámat, kinyitottam az ajtót, bejöttek. Befűtöttem, 3 szobám volt, azt [összenyitották]. Nem tudtam velük beszélni, mutogattak. Hajnal volt, végimentek a lakáson, eljutottak a pincéig. Rengeteg borunk volt. Berúgtak. Aztán üldöztek, én meg elszaladtam a szomszédhoz. [...] Itt volt a [börzsönyi] hegyekben a csa-ta, a front. Egy hónapig voltak [itt], elvitték a lovainkat. Reggel elmentek, este visszajöttek, a spájzból mindent megettek. A mi utcánkban mindenhol [laktak]. Voltak erőszakoskodás[ok is]. Aztán rászoktak a dunnára, azt is elvitték, mert melegítette őket az ülés alatt” [A].

A front közeledtét és élményeit teljesen máshogyan meséli el Katalin, aki 1944-ben a városban élt. Híven tükrözi Budapestnek azt a nyugalmát, amellyel az utolsó pillanatban is a frontot várta. Nem a biztonságérzet elvesztése, hanem továbbra is a mindennapi élet módozatai, a munka és a szórakozás formái nyilvánulnak meg az elbeszélésben. Ezt nem is a front közelsége, hanem a szülői üzenet törte meg.

„Én Pesten szolgáltam 43-tól. A Thaly Kálmán utcában [...] egy vegyeskereskedés volt, ott egy házaspárnál dolgoztam. [...] Nagyon rendes gazdáim voltak,

például minden szerdán moziba jártak. Minden alkalommal elvittek, úgyhogy én fiatal koromban nagyon sok filmet láttam, rengeteg Latabár-filmet néztem. Már bombázták nagyon Pestet 44-ben, és anyukám írta, hogy *gyere haza, ne maradjál ott!* [...] December 8-án nem is jöttek még be [az oroszok Berkenyére]. A nőtincsi keresztől három ágyúlövés [jött], mert előtte még itt voltak a német katonák. Munkaszolgálatosok is voltak itt, bunkerokat ástak a hegyekben. Még akkor az előtte való napokban anyám mosott nekik, és este jöttek, mondták, hogy *gyorsan a ruháikat kérik*, mert menekülni kell nekik. Előtte való este jött be egy német csoport sok kocsival, és aztán befutott egy tiszt is, nagyon lihegve, nagyon koszosan azt mondta, hogy az oroszok már nagyon közel vannak. Ők aztán elmentek, de állítólag elkapták őket, a munkaszolgálatosok pedig Zebevényben kötöttek ki. A hegyekben nagy harcok voltak” [K].

Akárcsak a városi életben, a falusiaknál is a pince volt az, ami megmentette az ott élőket a harcoktól, sokszor az erőszaktól. A bizonytalan helyzet, a megszálló csapatok erőszakoskodása nem múlt el a harcok befejeztével sem. Erzsébet a családot ért verésről számolt be, édesapja önfeláldozásáról.

„Kijöttünk a bunkerból, mert oda piszkítottak a bejárathoz, de minket nem vettek észre. Úgy [emlékszem], hogy ott ültünk az anyummal és húgommal a széken, és apám odaszólt svábul, hogy fussunk, átszaladtunk az ötödik házba. Ott lakott a nénikém, és utánunk lőttek, hogy megijesszenek. Nem akartak lelőni, de ennek apám itta meg a levét, úgy ütötték a székkal, hogy egy hónapig nem bírta emelni a karját. Három hétig voltak itt, aztán elmentek, és jött egy újabb csapat” [E].

A háború eseményeit egészen más szemszögből látta Jenő, akinek iskolai élményei és sorsa köré szerveződött a frontmozgások kikerülése, az előlük való menekülés. Klasszikusan, kissé heroizáló, egzotikus elbeszélésnek tűnik e narratíva, mégis roppant érdekes forrás a „malenkij robot” kutatása szempontjából. Ugyanis a kifejezés *kis munkát* jelent, amellyel a szovjet hadsereg hirdette az elhurcolásokat. Vagyis ideiglenes, pár napos/hetes romeltakarítást, háttérmunkát ígértek az embereknek, amelyből aztán több éves kényszermunkák lettek. Így a *malenkij robot* csak képletesen érthető, ezért a kutatók általában idézőjellel különböztetik meg azon emberek sorsától, akiket valójában háttérmunkákra vittek a közeli frontokra. Jenő története azonban kivétel, ugyanis őt mindkét munkára elhurcolták, pedig általában az volt jellemző a Vörös Hadseregére, hogy csak egyfajta kényszermunkát alkalmaztak. Ez bizonyítja azt is, hogy a szovjetek különböző egységei különböző módozattal vették igénybe a civil lakosság forrásait. Elbeszélésében már itt megjelenik a sorsszerűség, ahogy a közösségekben – a szerencséjének is köszönhetően – helytáll.

„Amikor már bent voltak az oroszok magyar területen [...] éppen Pápán tanítóképzőbe jártam, és egyszer csak bejött a pedellus, és azt mondta, [...] hogy most, *októberben hazamegyünk*. És akkor már hallottuk, hogy fogdossák össze a németeket, és viszik őket ki. Illetve helyesebben, menekültek az oroszok elől. Én a negyediknek csak az első hónapját végeztem el. Így kerültem vissza Zebe-

génybe, s akkor apám meghalt. [...] Voltak németek [is nálunk]. Egy fiatal katonafiúval nagyon jó barátságba keveredtem annak ellenére, hogy németül annyit tudtam, amennyit kötelező nyelvként tanulni kellett. Aztán a németek Zebegeényt elhagyták, az oroszok közeledtek. Bejöttek az oroszok, volt néhány puskalövés, egy orosz halott volt, a Fő téren temették el. Mi a falu lakóinak nagy részével együtt a népboltnak a nagy pincéjében húztuk meg magunkat. Akkor aztán az oroszok elkezdtek, hogy a fiatalasszonyok menjenek krumplit pucolni, de helyettük az idősök jelentkeztek. Ugye félték, voltak bizonyos visszaélések. [...] Az első társaság, aki a harcos társaság volt, azok továbbmentek. Azok egy vagy két éjszakát töltöttek ott, elég szedett-vedett csapatnak tündek, ezeknek meg volt engedve a rablás. A második csoport tulajdonképpen a megszálló társaság volt. [...] Az apámtól örökölttem egy a MÁV-nál használatos 3/4-es zsebes kabátot, egy fekete nadrág tartozott hozzá. [...] Amikor bejöttek az oroszok, akkor bennünket elvittek Szobtól nem messzire, Helembára. A tankok a sárban olyan mély nyomokat hagytak, hogy nem tudtak az autók rendesen menni, ezt kellett javítani. Elvittek oda [...] és ahogy mentünk kifelé, az egyik félrehívta az egyik zebegeényi embert, aki talán munkafelügyelő volt, és mondta, hogy *én SS-es vagyok?* És akkor döbbsentem rá, hogy szent isten, én úgy nézek ki, mint az SS-es, az a fekete ruha rajtam, ez a sildes sapka, és félttem. [...] És érdekes módon történt egy olyan dolog, amit a mai napig nem tudok megmagyarázni. Csak napközben voltunk ott, esténként hazahoztak. Ebédszünetet tartottunk, mert mindenkinek volt enivalója, amit erre a munkára elvitt. Az örök puskái előttünk álltak gúlába rakva, 4 puska volt összerakva. Én mögötte ültem, egyszer csak egy csattanás, és a mellettem lévőbe – azt hiszem Cservenáknak hívták –, a mellébe fúródott egy golyó. Meg vagyok győződve, hogy azt a golyót nekem szánták, tudniillik pontosan a gúla hegyében lévő csőben kapott gellert, és csapódott arrafelé, de az egyébként nekem volt szánva. Nem halt meg, elvitték azonnal, kivették a golyót. [...] Én egy napra emlékszem, hogy elvittek oda kalapácsolni, sárkitüremkedéseket [egyengettük], már minden meg volt fagyva” [J].

*

[Előzmények] Az elhurcolás előzmények nélkül tört be a közösség és az egyén életébe. A „bűnösség” miéjtjeire nem kaptak magyarázatot azóta sem. A kihirdetést a falvakban a közigazgatás képviselői végezték, ezért nem merült fel először az emberekben, hogy komolyabb kényszermunkára szállítják őket. Elsősorban a németeket választották ki, ám ennek eldöntése a közigazgatás feladata volt. A pletykák azt mondták, hogy vasutat kell csak építeni, néhol elterjedt, hogy önkéntes alapú lesz a munka. A kidoboló ember mindenki portájára bekiabált, hogy másnap kik, milyen felszereléssel jelenjenek meg igazoltatni magukat. Ám a végrehajtás így is esetleges lett. A kihirdetés és az indulás még nem eredményezett az egyéneknél életveszélyes fenyegetést, de a menetek és a folyamatos távolodás már igen. Az elbeszélésekben az árulás élménye jelenik meg. Jenő a kisebb kényszermunka után nem is számított újabb „nagy” mun-

kára, s ugyanezt gondolta Katalin is, aki életkora miatt nem is esett volna bele a munkaképesek körébe, mégis elvitték. Erzsébet viszont arra emlékszik, eszébe sem jutott, hogy csak kis munkára viszik őket. A visszaemlékezők számára létbizonytalanságot jelentett ez, hiszen a helyi törvények őreinek sem lehetett hinni. A „törvénytelenység” nagyságát érzékelteti, hogy alákérdezés nélkül az „indulásnál” Jenő és Katalin is megemlítette, hogy meddig tartózkodott kényszermunkán. Ez afféle én-szakadásként értelmezhető, amelyben az elbeszélő traumatikusan, erőszakkal elszakad közösségétől, belekerülve egy kényszerközösségbe/világba.

„45. január 4-én kidobolták, hogy a személyazonosságot kell igazolni, azt hiszem 18-35 éves korig férfiaknak és nőknek egyaránt. Akkor anyunak mondtam, hogy én elmegyek személyazonosságot igazoltatni. Azt mondja, uzsonnázzál még meg. Mondom, majd ha visszajöttem, de mire visszajöttem 32 hónap telt el” [J].

„Már mondták előre, hogy lesz összeírás, és értesíteni fognak, akinek menni kell. Voltak öten egy *Bizottságban*, és azok hirdették. Azt mondták, két heti munkára visznek front utáni építkezésre. Meleg bakancsot, plédet, ruhát vigyünk. A bíró házába mentünk összeírásra. Amikor hazaértem, azt mondtam, hogy *elvisznek minket Oroszországba*, és azt mondta [az apám], *hogyan tudsz ilyet mondani, ott 40 fokos hideg van*, mert ő korábban volt Szibériában” [E].

„Az úgy történt, hogy január 4-én kiértésítettek mindenkit. [...] *2 pár lábbelit, 2 pár alsóneműt, 2 heti hideg élelmet hozzanak*. Én nem estem bele, mert én még csak 16 és fél éves voltam. Ezeket 5-én el is vitték, és úgy látszik, hogy még kevesellték a számot, mert még aznap este jöttek szólni, hogy 16 évtől 35 évig kell a nőknek jönni, és 16 évtől 45 évig a férfiaknak. Úgyhogy 6-án még összeszedtek tizenhét embert. Elmentünk, és visszajöttem 47. január 7-én” [K].

Érdekelt, hogy az elbeszélőim mit tartanak arról, hogy *miért* találták őket alkalmasnak a kényszermunkára. Mit gondolnak arról, hogy miért számítottak bűnösnek. Egyértelműen itt is a származás, illetve a közszolgák mentalitása, árulása volt a mérvadó, amivel indokolták az összeírást.

„Volt egy névsor a svábokról, és mivel korábban [német nevű] voltam [apám magyarosította], ezért belekerültem. Érdekes, hogy a nagybátyám, akinek távoli rokona volt a tolmács, nekik volt már egy összeállított listájuk azokról, akik lementek jelentkezni. Egymás után hívták oda, és nézték a listán a nevét. És akkor mutatták, hogy vagy be a szobába, ahonnan többé nem lehetett kimenni, vagy azt, hogy elmehetünk. Amikor én odakerültem, kérdezték, hogy hívnak, mondom Z. Jenő. Nézte az orosz, de mellette ült az a Schambeck nevezetű férfi, akinek köszönhetem, hogy kikerültem. Az orosz mutatta, hogy mehetek haza, és a Schambeck odasúgta, hogy *Zoller*, az volt a nevem. Mutatták, hogy menjek a másik szobába” [J].

„Az iskolában kellett gyülekezni, ott voltak az oroszok és a tolmácsok is. Voltak állapotos nők, gyerekesek, édesanyák. Volt olyan, hogy a nagyapa és a kicsi gyerekek maradtak a háznál. Egy tolmács mondta – a tanító –, hogy ki

felel meg és ki nem felel meg. Elvittek a következő faluba, Nötincsre, az egy magyar falu, ott aludtunk. Aztán egy hétig szállítottak. [Utoljára] Gyöngyösön aludtunk, és reggel mentünk Kál-Kápolnára, ott egy utcát kiürítettek nekünk, már annyian voltunk. Onnan vagoníroztak be. A kismarosiak már két napja ott laktak bent. Azért vittek el minket, mert német nevünk volt, és édesanyám pedig Grazban volt” [A].

A név és az ebből adódó származás volt az a kulcsindok, amellyel a végrehajtók a bűnösséget indokolták. Ezzel erősítették nemcsak társadalmilag, de az egyén szempontjából is a *deklaszációt*, a leértékelést és az emberi „lerombolást”. Azok számára, akik indok nélkül indultak útnak, még erősebb volt ez a személyi és társadalmi rombolás. Személyiségük ezután folyamatosan kereste a kapaszkodókat. Jenő elbeszélésében rögtön feltűnik a közös sorstárs, a barát története, aki a megpróbáltatáskor részese és segítője volt. Az én-szakadásban ez tűnt az egyetlen menekülőpontnak azok számára, akiket egyedül, rokon és barát nélkül indítottak útnak.

„Hát, azokat a zebegényieket csak felületesen ismertem, de annyira össze voltunk zsúfolva, hogy véletlenül összekerültem egy Salamon Zoltán nevű fiúval. Az édesapja magas rangú tisztviselő volt a városházán, és sokszor nyaraltak Zebegényben, aztán a bombázások miatt ki is jöttek. S hát ezt a fiút is elvitték. Vele voltam” [J].

„Igen [a nagynéni], Annus néni meg a Maris néni is ott volt. A bátyjuknak a felesége, az is ott volt velünk. A családból egyedül voltam, mert a húgom még fiatal volt. [...] Mikor odaértünk Kál-Kápolnára, akkor már ott volt fölállítva egy kommandós iroda, és mindenkit egyenként beszólítottak, és kérdezték, hogy hát hogy hívják. Akkor azt mondták, hogy elvisznek a Szovjetunióba bizonytalan időre, lehet, hogy két év, lehet, hogy négy év, míg föl nem építjük, amit a németek leromboltak” [K].

*

[Utazás] Az utazás története az eltelt idő óta kronologikussá száradt. A bizonytalanság érzése és az összecsiszó történeteszálak ott jelzik legjobban a mentális struktúrát és az élmények rendezésének elvét, az ok-okozati hierarchiákat, amikor közös élményt mesélnek el. Az első „borzalmas” esemény a vonatúton történt, amikor a kétheti étel elfogyott, és a hiányos élelmezés miatt éhínség lépett fel. Ez ellen egy barát, egy hozzátartozó se tudott segítséget nyújtani. A sorozatos halálesetek, a rossz körülmények befelé fordítják az emberi érzéseket és az elbeszéléseket. A monotonitás apátiává csontosodik. A történetekben felfedezhető második kollektív eseménytörténet, az adjudi kastély katasztrófája, ahol az összes elbeszélőt elszállásolták egy éjszakára. A lassú krízist felváltotta az apokaliptikus halálélmény, amely elsősorban a vakuélményeket erősítette fel az emlékezés visszacsatolásában és a történet rendezésében.

„Összesen két ór jött velünk, és csatlakoztak hozzánk emberek Nagymaroson, utána Kismaroson, Verőcénél. Felmentünk Berkenyénél, és végimentünk

egész Gyöngyösig, ahol a pincékben derékig ért a bor, mert ott volt annyi eszük a gazdáknak, hogy a hordókat széttördelték, hogy ne rúgjanak be az oroszok. [...] Itt még reggelit is adtak, kétszeri étkezés volt. Kihirdették, hogy ne próbáljunk megszökni, mert aki megszökik, annak a hozzátartozóját fogják meghurcolni. Nekem csak az özvegy édesanyám volt, és egy nővérem. [...] Ha valaki lelépett, a következő faluban befogtak mást, hogy meglegyen a létszám. Így kerültek be nagyon sokan a csapatba. 120 km volt, amíg beértünk Kál-Kápolnára, aztán vagonra raktak bennünket, vagy hatvanan voltunk, fekvőhely sem volt megfelelő, aztán megindult egy borzalmas út. [...] Közösen egy pléddel betakartuk magunkat, mert fűteni nem tudtunk rendesen. Volt ugyan kályha bent, de fa az nem. Egy helyen valahol meg is álltunk útközben, hogy hol, nem emlékszem, és ott megengedték, hogy leszálljon mindenki a vonatról, egy ilyen pusztaságban volt, távolban voltak fák, és azokból tördelhettünk. Azzal valamennyire be tudtunk fűteni. Minden vagonnak volt egy parancsnoka, az volt felelős mindenért. Kis ablakok voltak, dróttal be voltak tekerve. Volt ott három vagy négy szendehelyi férfi, azoknak volt sonkájuk, kolbászuk, és tudom, hogy néha adtak egy-egy falatot. De mi ez alatt rengeteget éhezünk. Az volt talán a legszörnyűbb időszak, a vonaton való utazás. [...] Erdélyen keresztül, végig a Kárpátokon, Szináján mentünk át, arra emlékszem, az ablakon keresztül kinéztünk, éppen akkor kelt fel a nap, és csodálatos volt a táj, a hegyek, a hó. Borzalmas hideg volt. Később aztán átszállítottak minket Romániában, Adjudba bekerültünk egy kastélyba, ugyanis ott át kellett szállnunk a keskeny vágányról a széles vágányra. S Adjudba a kastély kigyulladt, és hallatlan pánik alakult ki, össze-vissza szaladgáltak az emberek, és ott kerültem el én, a zebegényiektől, akikkel korábban együtt voltam. [...] Nem tudjuk, hogy ez szándékos gyűjtogatás volt-e. Égett ez a kastély, és mindenkit kizavartak, és mint a hangyák úgy rohanguk

„Nőtincs-Ősagárd-Apc felé mentünk. Hat napig mentünk, ökrökkel, hátikosárral. Január 12-én értünk Kál-Kápolnára. Nyílt pályán raktak be minket a vonatba. Az úton eltüzeltük a priccseket, mert nem volt tüzelő. Nagyon kevés ételt kaptunk, egyszer kaptunk füstölt halat. Máramarosszigetre értünk, és átraktak minket egy nagyobb sínre. És ott volt egy kastély, zszindelyből volt a teteje és meggyulladt. Itt kaptuk volna az első főtt ételt, de a kastély leégett, és minket letereltek egy rétre, majd' megfagyunk. Egész éjjel fagyoskodtunk. Amikor kimentünk, akkor csinálták a priccseket, víz jött ki a fából, annyira friss volt. [...] Kijev felé mentünk két hétig. Sokat szomjaztunk, volt, aki meghalt, kitették őket. Tessék elképzelni, asszonyok voltak, két-három hónapos gyerekekkel, akik meghaltak. És megállt a szerelvény. A salakba tették a gyerekeket. Nem is egyet. [...] Egy kis lukon tudtunk kinézni, leszedték a jégcsapokat, azt ittuk. Láttuk a hegyeket, és ez már Donbász volt. Ez egy megye volt, és csak szénbánya volt [az egész]. Nagyon gyöngék voltunk, beraktak minket egy laktanyába, az meg csak beton volt, mert a láger még nem volt kész, ahová tenni akartak minket. Volt egy falazott kályha, és szén az sok volt, a fűtéssel nem volt gond. Bányába

raktak minket, amikor onnan jöttem haza [a lágerba], nem tudtam lefűrödni, tele voltam tetűvel és poloskával, úgy tudtam csak aludni, hogy levettem az ingemet” [A].

*

[Láger] A megérkezéskor a legfontosabbak voltak azok a „fogódzók”, amikben az alany megbízhatott. Barátok, falubeliek, testvérek nyújtottak kapaszkodót az első időkben. Ezek a kapcsolatok azonban időlegesen voltak, és a személyek újabb ismeretségek után nyúltak; később ezek szerelmekké is mélyülhettek. A túlélési stratégiának az első momentuma a bizalom kialakítása volt. Ezzel növekedhetett a biztonságérzet. Így fontos volt annak felismerése, hogy kikkel vannak összezárva, ki milyen ember. Az elbeszéléseknél rögtön az első momentum a megérkezés elbeszélése, az állapotok leküzdése és a munkába állás mellett az volt, ahogyan jellemezték azon „segítségnyújtókat”, akikre számíthattak. Különösen fontosnak érzem azokat a beszámolókat, amelyek a kapcsolat időtartamát mesélik el.

„[Haltak meg emberek.] Mindjárt az első nap rosszul lett valaki, meghalt és kítették. Ki tudja, hogy mi lett vele. [...]” [E]

„Barátságot nem sikerült kötni. Voltak társaim. Találkoztam egy fiúval, egy marosvásárhelyi székely gyerekkel, azzal két évig éltem egy mosókonyhában. Ő lágerparancsnok volt. Terhes lettem tőle. Amikor elváltunk – mert őt nem engedték Magyarországra, engem pedig Romániába –, akkor azt mondta, hogy majd összekerülünk. Egy orosz tiszt nem engedte. Ő hat nappal később Romániába ment. Soha többet nem láttam. Írt ő, kétszer szökött volna hozzánk, de nem engedték. A lányunk, amikor 20 éves volt, akkor kiment, felkereste az apját, de akkor már neki felesége volt két gyerekkel. A lányom azt mondta, nem azért jött, hogy kérjen valamit, csak hogy meglássa az apját. A lányom viszont felvette az apja nevét. K. Viktor, 24 éves volt, Győrben esett fogságba, úgy került ki, de már meghalt. Én soha többet nem mentem férjhez, semmit, sehova. Csak a templomba jártam” [A].

A megérkezés és a munkába állás megpróbáltatásai tovább fokozták a személyi leértékelést is. Érzékletes leírások kerekedtek a láger állapotáról, azok körülményeiről. A szavakból a mindennapi élet stratégiái bomlanak ki. A fertőtlenítés és a „feljavító koszt” a megaláztatások következő szakaszai voltak. Jenő elbeszélésében többször megjelennek ezek az aspektusok. Annak ellenére, hogy hangsúlyozza, nem emlékszik az eseményekre, részletes elbeszélést ad a tábori életről. Itt jelenik meg az elfojtásból adódó komplexitások feltörése. Jenő saját bevallása szerint nem beszélt élményeiről még családtagjainak sem, elfojtotta magában a történeteket. Ezt a személyi „klisé” használja az interjúban, miközben elbeszéléseiből újabb és újabb részletek bomlanak ki, elevenednek meg.

„Drusovka [...] egy falu volt, nagyon egyszerű házakkal. Ennek a helységnek a szélén volt drótkerítéssel körülkerítve a láger. Őt hatalmas épület, amiben egy

század volt, mert századnak nevezték. Külön volt egy melléképület, egy fürdő, ahol hetenként zuhanyoztak nők és férfiak is. Már a vonaton betetvesedett a társaság, és tetvesen került mindenki a táborba. Ott azonnal elkezdtek a fertőtlenítést. Meztelenre levetkőztettek bennünket. Az embernek a fenekét tapogatták meg, aztán kategóriákba lettek osztva. Mi, nem tudjuk mitől, valószínűleg a fiatalságunknak köszönhető, hogy valahogy átvészeltük ezt az időszakot, de arra nem emlékszem, hogy alaposan jól laktam volna. Valaki elhintette azt a hülyeséget, hogy csokoládégyárban fogunk dolgozni, mint kiderült, csokoládégyárnak a szénbányát titulálták. Tehát kéthetes ilyen *pauza* volt, úgynevezett feljavító koszt, és ez alatt a két hét alatt herdáltuk el a ruhaneműinket, amiért az oroszok adtak ilyen fél pogácsát. [...] Mindenkinek volt fizetése. Én körülbelül, átlagban azt mondhatom, 400 rubelt kerestem. A lágerben sokkal olcsóbban kaptunk mindent. Ott egy ebéd körülbelül 3-4 rubelbe került, ebben volt burizs, aztán apró hal és 1 kiló 20 deka kenyér, ez volt a leglényegesebb” [J].

„Mi nyáron a síneket csináltuk. Volt egy orosz brigadéros velünk, ő először német fogságban volt, és az oroszok azzal büntették, hogy nem küldték haza a háború végén, hanem bizonyos időt még [szolgáltnia kellett]. Tudott németül, jó ember volt, mindig cukkoltuk őt, azt mondtuk neki Marx – mert így hívták –, több nálatok a bor, mint a víz, nincs kultúra. Az utcán voltak a vécék, ajtó helyett rongy volt, addig volt ott, amíg el nem használták. A város is ilyen volt” [E].

„Amikor kiértünk, nagyon haragudtak ránk az oroszok. Azt hitték, hogy mi önként megyünk ki [nekik dolgozni]. S őket el is küldték a munkahelyeikről, mert minket odavittek ingyen. De aztán elmondtuk a *mamkák*nak, hogy minket elvittek otthonról. Kiértünk, akkor 13 hónapig voltunk az első lágerben, Krasznyj Lucsban. Éjjel kihallgattak, hogy nem voltunk-e otthon partizánok. Itt csak szénbányák voltak. Utána jött nekem Kriskovszka, Gorlovka, Sztalinov. Mindig hazudtak nekem, a testvéremtől nem is tudtam elbúcsúzni, amikor hazavitték” [A].

„Január 31-én érkeztünk ki Kraszna Lucsra, és nagy hó volt. Emlékszem, ott kellett állni, míg minden vagonból ki nem szálltunk mindnyájan. [...] Első este ott bekerültünk a lágerbe, és jött a tisz, és engem, egy berkenyei lányt és még két másik fiatalembert kiválasztottak. Minket őrségbe állítottak. Másnap többet aludhattunk, de beosztottak aztán más munkára. Nagy választék nem volt, kőműves vagy fűrésztelepi munka. Mi később kimaradtunk, hatan szobatakarítók lettünk. Hat nő volt, és nekünk kellett bent takarítani, meg tüzet rakni, ha jönnek, hogy meleg legyen” [K].

A lágeréletet meg kellett szokni. Sokan próbálkoztak szökéssel, de alapvetően a megszokás volt jellemző. A már említett *deklaszáció* sokszor eredményezi a krízishelyzet mindennapi elfogadását. Ez addig tart, amíg egy újabb, mélyebb vagy súlyosabb fordulat, más krízishelyzet ki nem alakul. Ebben az esetben a betegségek és járványok feltűnése volt ez. Minden emlékező megpróbált kapaszkodni valakibe, sorsközösséget is vállaltak, valamint megismertek olyanokat, akiknek rosszabb sorsuk lett. Az SS-hadifoglyok vagy kollaboránsok meg-

jelenései az elbeszélésekben egy rosszabb minőségi helyzetet mutatnak be. Ám ez a helyzet sokszor csak képzelt, fiktív, hiszen ők sem tudták, mit tesznek azokkal az emberekkel, akik hadifogságba kerültek. Az elbeszélésekben megjelenik a bátorság és a szerelem motívuma is mint kapaszkodó, valamint a túlélésnek az egyetlen lehetősége, a *szerelem*. Jenő elbeszélésében érezhető a „különállás” és az érzelmi összekapcsolás jellegzetessége. Előbbiben az árulás kapcsolódik össze szerencséjével, hogy megússza a verést, de ezzel egyúttal elválik a láger közösségétől, akiktől elkülöníti magát. Ez a tisztálkodási szokásainak leírásában is megjelenik, amelyet csak megerősít a szovjet „őr” leírása. Utóbbiban pedig a szerelem érzése összekapcsolódik az elveszített otthon, az anya érzelmi hiányának képével. Erzsébet és Katalin számára a *láger-Én*jük egyet jelentett a monoton munkával, a drasztikus körülményekkel. A letaszított személyiség magát azonosítja a rossz priccsekkel, a bányai kitermeléssel. A leigázott közösség és az egyén itt egybemosódik. Kilépés a monotonitásból a betegség megjelenése, amely szintén „száraz” kitérőként jelenik meg Katalin történetében. Anna viszont a „más” sorsúakhoz méri saját magát, kiemeli az SS-katonákat, akiknek talán még rosszabb lehetett a történetük, mint neki, valamint a más nemzetiségűekkel is azonosul. Anna is kiemeli magát a közösségből, de nem „emelkedik fölé” reflexiójával, ahogy azt Jenő teszi.

„Egy épületben voltunk, ott két tanterem nagyságú helyiség volt. Körülötte drótkerítés, egy-két személyes, emeletes priccsekkel. Körülbelül egy szobában 150 ember lehetett. A lágerben öt helyiségben voltunk együtt, kb. 750 ember. [...] Hát a szerelem, az egyik az volt, hogy Salamon Zolival együtt elhatároztuk, hogy megszökünk, és a priccsek tetején aludtunk egymás mellett, és mellettünk volt a kályhának egy kéményszerűsége, és arra raktuk rá a kenyeret, ami maradt, és szárítottuk, hogy az úton legyen majd mit ennünk. Naiv, gyerekes dolog volt, de valaki beárult. De én akkor épp kint voltam munkán, de ő pedig bent maradt, és jött az akkori tiszt, aki borzasztóan megverte a Zolit. Jött ki a váltás, és mondták, hogy *idefigyelj, Jenő, tudod, mi vár rád? A Salamon Zolit úgy össze-vissza verték, te kapod a másik részét*, úgyhogy tudták, hogy ketten akarunk szökni. Bementem, és a kutya nem szólt hozzám. A szovjet tiszt nem hivatott magához, úgy látszik, kiadta a dühét, és részéről el volt intézve. [...] Nekem kint lett egy nagy szerelmem, az egyik orvosnak a lánya. Két orvos család volt kint, az egyik fogorvos volt, az a tiszt fogát csinálta, ő Nagyváradról jött, és nekik 50 kilóig lehetett csomagot kivinni. Ők tudták, hogy a Szovjetunióba jönnek. [...] [Volt egy] lányuk. Gerhard, a fogorvos, a lány neve Magdolna volt. Szóval szerelmesek lettünk egymásba, ott többen összejöttünk fiatalok, azonos korúak, és olyasmikkel töltöttük az estét, hogy például zálogosdit játszottunk, és volt ilyen, hogy hány csillagot látsz, és akkor annyi puszit adtunk egymásnak, és én egy ilyen zálogot követő játék során kerültem össze ezzel a kislánnyal. Ők korábban jöttek haza, és azt terveztük, hogy összeházasodunk. Akkor nem tudtuk, hogy Nagyvárad nem Magyarországhoz fog tartozni. Levezni is csak két év vagy másfél év után tudtunk a szüleinkkel, már az anyámmal. [...] Én a tisztaságot nagyon fontos

dolognak tartottam, mert tudtam, hogy ha elhanyagolom magam, akkor az rossz eredményt fog szülni. [...] A bányában mindig szenesek voltunk. Be kellett menni négykézláb olyan 50-60-70 métert egy tárnába. Én magas ember lévén, nem tudtam négykézláb lenni, mert a hátam fennakadt a tetején. Én akkor szóltam az ottani munkavezetőnek, hogy *nagyon kérem, szívesen dolgozom a bányában, de valahová máshová osszon be engem, mert nem tudok bemászni*. Végül kitett a főbejáráshoz. Volt itt egy ember, aki büntetésből lett ide helyezve, mert annak idején Pétervárotra a németektől elfogadott valamilyen beosztást. Nálam fél fejjel magasabb, erőteljes, de nem kövér ember volt. Egész jó kapcsolat alakult ki közöttünk, kettesben dolgoztunk” [J].

„Amikor az oroszok látták a[z SS] bélyegzőt [az érkezett katonákon], akkor Szibériába deportálták őket. Minden héten jött a magas rangú komisszió [és ellenőrizte]. Külön voltak férfiak és nők, 100 nő volt egy barakkban. Szénbányában voltam, lapátoltam az *elevátorba*⁴ és a csillébe. A liftből mindig jött a víz, míg leértünk a bányába, tiszta vizesek voltunk. Pónilovak vittek négy csillét [...] Napi 8 órát kellett dolgozni. [...] Négy lágerben dolgoztam, átkerültem a vasgyárba, vagonokból rakodtunk ki vasdarabokat. Akkor már nem voltam a testvéremmel. Ő nagyon beteg volt, jött egy magas rangú kommisszió, és akkor le kellett vetköztetni meztelenre. Amikor odaragadt [a ruhához] a bőr, akkor azt mondták, hogy álljon félre, és felosztották 3 csoport[ra az embereket]. [...] Ezt nem lehet elmondani. [...] Fejlapot kaptam, *nyemcinek* lettem nyilvánítva, és elvittek egy nemzetközi lágerba, ahol mindenféle szökevények voltak ott; *kirgicek*, ilyen kis fejűk volt. Ott voltak jugoszláviai svábok is, Titónak nem kellett. Az utolsó két lágerem a vasgyár volt: Gorlovka és Makajevka. Ott kaptunk fizetést is” [A].

„Az történt, hogy már májusban kezdtek megbetegedni [az emberek], júniusban kitört a nagy flekktífusz járvány. Akkor június 13-a volt, míg élek, nem felejttem el, az biztos. Elvittek minket, hogy fürödjünk meg, és levágták a hajunkat tiszta kopaszra. Nagyon kellemes meleg idő volt, és akkor följöttünk, a láger előtt olyan jó gyep volt, lefeküdtem oda. Volt egy helyiség a lágeren kívül, 2-3 szoba, *izolátornak* hívtuk, az egy betegház volt, mert több szoba volt ott. Na, oda bevittek, június 13-án és július 3-án, akkor észleltem egy kicsit a világból – addig majdnem eszméletlenül feküdtünk mindnyájan, nemcsak én, 40 fokos lázban. Arra emlékszem, hogy kértem egy kis vizet vagy teát. Néha kaptunk egy kinint, és ez volt. Mikor már éledeztünk, nem tudtunk menni. Úgy kellett egymáshoz kapaszkodni. [...] Aztán még visszakerültem a lágerbe, és később kikerültünk a kolhozba [K].

*

[Mindennapok] A mindennapok életéhez hozzátartozott a munka nehézsége és állandósága mellett az, hogy mik voltak azok az események, amelyek nő-

4 Valószínűleg a bányák szállítószalagjait nevezi itt meg az interjúalany.

velték vagy csökkentették a létbizonytalansági tényezőket. Az egyik fő komponens az étel volt. Általában két fajta ételt fogyasztottak a táborlakók – az elbeszélések szerint –, amit főztek rájuk, illetve amit el tudtak lopni. Az ételfejadagok is jelezték azt a rabszolgai státuszt, amelyet a szovjet hatalom a szenvedők sorának kimért.

„[Első időkben] Főleg burizslevesre, káposztalevesre emlékszem. Előbbi lila színű volt, hatalmas kondérban főzték, és erre emlékszem, hogy ezt ettük legtöbbször. Nekem tulajdonképp rengeteg szerencsém volt a Szovjetunióban. Az egyik szerencse az volt, hogy szénbányába kerültünk, mert az ott dolgozók fejadagja, a legfontosabb élelem a kenyér, 1 kiló 20 deka volt. Négyszögletes kenyereket, annak a harmadrészét kaptuk, az nem volt 3 kiló 60 deka. [...] A lágerben mindig adódott valami. Például hoztak fagyasztott halat. Bevittük a pincébe, és a nadrágom szára mindig el volt így kötve, mert az volt a legjobb lopóhely. A sípcsontomon keresztül beengedtem a lábam szájára és utána 3 órán keresztül kellett még lent dolgozni, és az a jéghideg hal ott melegedett. De utána este meg tudtam sütni, volt egy kályhánk is. Ahol tudtunk, ügyeskedtünk. Ha hozták a kenyeret, azonnal ugrottunk, és láncban adtuk a konyháig, és akkor mindig kicsipkedtünk belőle egy kicsit. Nekem attól volt szerencsém, hogy a szerelmemnek az édesanyja a konyhán dolgozott, így aztán nekem mindig egy kicsit több jutott” [J].

„Háromszor annyit tudtunk volna enni, mint amennyit ettünk. Ilyen fűleves volt, amit kaszáltak. Zöldleves, káposztaleves, ha lett volna benne káposzta, talán csak egy szál volt benne. Amikor nagy ünnep volt, például május 1., akkor köleskását kaptunk, többet is a szokottnál, ez volt a nemzeti eledel. Kis kenyéradag volt, húst nagyon ritkán ettünk, pici darabkákat imitt-amott” [E].

A lágerlét nagy elbeszélése a különböző munkák váltakozása, s itt születnek meg azok a narratív „kis” egységek, amelyek az egymás után következő munkákat, történetelemeket színesítik. Az elbeszélők közül sokan szinte anekdotáztak, úgy meséltek a „munkákról”, hogy a sorsot, a szerencsét és a gondviselést emelték ki. Jenő története ilyen. A munka minőségében és mennyiségében az hozott javulást, ha valakit mezőgazdasági munkára vittek: a szabad levegő, a könnyen megszerezhető étel biztosabbá és elviselhetővé tette az életet.

„Dolgoztam egy évet. Először volt a szénbányászat, aztán a munkavezető beosztott ácsmunkára. Innen átvittek bennünket egy vasgyárba. Ott nagyon rossz helyzetünk volt, kazánfűtő [voltam], a salakot kellett kihordanom. Aztán kolhozba kerültem. Körülbelül olyan 8 hónapot voltam ott. Kikerültünk úgy október táján, és a nyár közepén jöttünk el. Két épületben voltunk, ez a két kisebb melléképület kizárólag a személyzet részére volt fenntartva. Azoknak, akik az istállóban elhelyezett állatokat fogják majd ellátni. Az egyikben az ácsok és a másikon a kőművesek voltak, heten voltak egy szobában. Engem később beosztottak szakácsnak. [...] Annyival volt jobb, hogy teljesen szabadon mászkálhattunk, ez kint volt, aránylag messze a lakott területtől, és könnyebben hozzájutottunk bizonyos élelmiszerekhez, burgonyához, paradicsomhoz” [J].

„Télen havat lapátoltunk, egyre feljebb és feljebb raktuk a kupacokat, olyan nagy volt, mint itthon a szénakazal. Az egyik március 15-én egy kompolti lány felállt a tetejére. Még volt hó, és elkezdte erélyesen szavalni: *Talpra magyar, hí a haza, itt az idő, most vagy soha*. Mondtuk is, *de jó lenne hazamenni*. Nyáron síneket raktunk és romokat takarítottunk el. Sem bányában, sem gyárban nem dolgoztam” [E].

„Tévesztés. Ott csak arattunk, az aratás volt akkor a lényeg. [...] Reggel kivittek, nem tudom hány óra volt, biztos 7-8 óra felé, aztán délután meg jöttek értünk. [...] Akkor behoztak ide, és mikor már föl voltam javulva egy kicsit – mert énnekem a tífusz után maláriám is lett –, akkor fűrésztelepre lettem beosztva. Ott dolgoztam valamennyi ideig. [...] Azt csináltam, ami úgy jött-ment. Esetleg egy fát odavinni, vagy elhozni egy deszkát, ilyen tingli-tangli munkákat kellett csinálni. Olyan nagy valamit nem tudtak ránk bízni, mert nem volt erőnk, nem tudtunk volna ott mit csinálni. Aztán másik városba kerültünk” [A].

*

[Szerencse] A hit és a vallásos érzület sokszor segített az életben maradásban. Jenő története a „szerencséről” szól, szerinte ez vezette át a lágereken, és tette elviselhetővé számára a kényszermunkát. A józan észnek és a racionalitásnak köszönheti, hogy Jenő nem kapott el betegségeket, és nem sérült meg vagy gyengült le. Az éhezés sem törte meg, a kényszermunkát kalandként élte meg, szinte anekdotikusan, zavarba ejtően mesél. Egyes elemzések szerint ez a magatartás is – az eltelt idő függvényében – a kibeszéletlenség, a félelem kompenzációját jelölheti. A félelem, a szorongás eltűnése újabb én-szakadási réteget jelenthet, amely ily módon tör a felszínre.

„Szerencséből több volt. Apróságok, amik azért meghatározói voltak az ember életben maradásában, meg egyáltalán, hogy karban tudta magát tartani. Mikor bementem az ebédlőbe, ott volt egy pénztár, és ott lehetett venni egy ebédet. Nekem kb. 400 rubel volt a havi fizetésem, naponta egy ebéd olyan 4 rubelbe került. A csajkánk 2 literes edények voltak. Én odamentem a pénztárhoz és mondtam, hogy *kérek két ebédet*. A pénztáros ráírta oroszul a papíromra, hogy kettő. És hát ezzel odamentem, ahol osztották az ebédet, ott leadtam, és megkaptam a két adag ebédet. Rájöttem, hogy az orvosnak volt tintája, a jó istenit neki, hát én tudok ilyet írni! Szépen elvittem, és tízet vagy hányat leírtam, és szépen lekopíroztam. Tökéletesen hamisítottam. Rájöttek az ottani barátok, *írd már nekem is egyet*, mondták, és elkezdtem írogatni, de a végén már tíz ebédet írtam ki naponta. Egyszer csak rájöttek, hogy tíz vagy tizenkét porcióval nem stimmel. Lebuktam, bevittek a tiszthez, de az csak mondta, ha nincs pénzem, miért nem szólok. Én ezzel a dologgal a mai napig nem tudok kibékülni, hogy az egyik oldalon az ember sok-sok gonosszággal találkozik, éhezéssel, betegséggel, piszokkal, kosszal, nehéz fizikai munkával, a másik oldalon pedig egy ilyen emberre akad, aki egyszerűen nem büntet meg, nem ver meg. Én nem kaptam kint egy pofont, én nem kaptam kint egy rúgást se. Ez egy furcsa kife-

jezés volt, amit mondtam, de ténylegesen úgy teltek a napjaim, hogy nem mondhatom azt, hogy borzalmakon mentem keresztül. De tudom, hogy a kint lévőknek kilencven százaléka csak a legrosszabb emlékekkel jött haza, és csak a legrosszabbakat mondja. Én sem mondom, hogy jó volt, dehogyan volt jó, hát nem voltam otthon, de sok szerencsével meg emberséggel is találkoztam. Annak ellenére, hogy el kell mondanom, hogy éheztem sokat, meg nélkülöztem sokat, borzalmas volt távol lenni a hazától, szülő nélkül, de a fiatalságom és az ottani hasonló korú lányoknak és fiúknak az összetartása valahogy a nehézségeken átsegített. [...] Egy másik szerencsés dolog. Bent vagyunk ebben a lágereben, és mondja az orvos, hogy ma este huszonegyezni fogunk, nem megyek-e el én is. Huszonegyeztek a századparancsnokok. Az úgynevezett *sántát* játszották, ahhoz hét ember kellett. A sánta azt jelentette, hogy akihez a piros hetes került, az felhasználhatta hetesként, ászként, alsóként. Én az orvos mellett ültem, húsz rubelem volt, és mikor láttam, hogy ásza van az orvosnak, akkor megengedték, hogy én is tegyek az orvosnak a lapjára. És ilyenformán összenyertem ötven rubelt. Igen ám, de a hétből az egyiket elhívták, és erre mondták a többiek, hogy akkor álljak be én hetediknek. De előttem a második ember megadta a bankot, és a bankot átadni huszonegynél királlyal vagy hetessel lehet. Akkor azt mondja, hogy átadom a bankot. Akkor átvette az orvos, ő is egy pár körig adta a bankot, őneki is jött egy hetes, és rám került a sor. Ugye letettem azt az ötven rubelt, amit addig nyertem. Ilyen szerencsét még egyszer nem tudtam elérni az életben. Nekem sorban huszonegyem volt, két ászom volt, és akkor nem volt az, hogy huszonegyre ki lehetett dobni, meg kellett állni, tehát hiába volt két lapból huszonegyem, meg kellett állni. Az ász és a csizmás, ha együtt van, ki lehet dobni a legtöbb helyen, és nem kell megvárni, hogy a bankosnak mennyi lesz, azonnal megkapja a nyereséget, amit ütött. És én állandóan huszonegyet meg két ászot húztam, mindenkitől én kaptam meg a pénzt. Kettőezer rubelnél tartottam, halomban volt előttem a pénz. Akkor én még ott maradtam, de nem jött hetes meg ász, én átadtam volna kétszáz rubelnél, ha nem jön hetes meg ász vagy király, hogy továbbadjam. Végre bejött, akkor még ott maradtam pár körre, és még rossz lapra is ütöttem pénzt, csak azért, hogy valamit veszítsek, és aztán a végén mondtam, hogy *én felállok, fáradt vagyok*, már akkor éjjel két óra felé járt az idő. A kétezer rubel óriási dolog volt, féltem, hogy ellopják tőlem. *Hová dugjam, mit csináljak vele?* Éjszaka betettem a nadrágomba, és nem vettem le, mert ha a leveszem, akkor kiszedik. Másnap így mentem ki dolgozni, egy romos épületnek a kéményébe bedugtam a pénzt, és amikor mentünk ki, akkor mindig kiálltam a sorból, mintha vécére mennék pisilni, kivettem valamennyi pénzt, és kimentem a bazárba, ahol minden drágább volt, de lehetett mézet, olajat, pogácsát venni, tehát fel tudtam javítani magamat. Beosztottam persze a pénzt” [J].

*

[**Veszteség és hazatérés**] A „halál” mindennapos volt a lágerekben. Az öregek gyorsabban feladták, a kisebbeket vagy betegeket hazaküldték. Többször tört

ki tífusz- vagy flekktífuszjárvány. A személyiségben nem oltódik ki az együttérzés, ám a mindennapok halálközeli élménye és annak állandósága, az elmúlást abszurdá, nevetségessé változtatja az emlékezésben. A halálesetek beszámolóit ezért felemásak: a megrendülés és a groteszk elbeszélés egymás mellé kerül a történetekben.

„[...] Én temetésen is voltam. Ez egy borzalmas dolog volt. Pincében gyűjtőték össze az embereket, úgy tíz-tizenöt hullát. Több napon keresztül naponta meghaltak ketten, hárman. Tífuszjárvány volt, ezt egyébként időszakosan a tetvek, amik elleptek bennünket, azok terjesztették. A nagyon rossz állapotban lévők, a magas láztól félrebeszélő emberek voltak azok, akik közül nagyon sokat megtizedelt a tífuszjárvány. *Azoknak a ruháját vigyük le a fertőtlenítőbe!* – parancsoltak ránk. Ugye ez nagyon veszélyes dolog volt, hát az emberre rámászhatsz egy tetű, és esetleg én is elkapom a tífuszt. És akkor [mondtam, hogy] felveszünk egy gatyát, csak egy alsónadrágot, és magunktól így eltartjuk a ruhánkat, és nézzük a kezünket, hogy nem mászik-e rajta tetű. Nem volt könnyű dolog, nem tudom hányszor fordultunk, és vittük ezeket le a fertőtlenítőbe, és hát szerencsére nem voltam beteg. Amikor tél volt, ugyanez történt, és mindig megnéztük, hogy vannak-e ismerősök, akik meghaltak. A lágéren kívül kellett csinálni egy sírgödöröt, de ezt úgy kellett megcsinálni, hogy akkora részt kiástunk [amekkora az ember volt]. Annyira le volt fagyva, hogy emlékszem, pajszerral kellett [csinálni], szinte mintha sziklát kellett volna felfeszítenünk. Így volt körülbelül hatvan-hetven centiméter széles és egy méter nyolcvan centiméter hosszú az árok. Amikor ezt végre kivéstük, akkor beértünk ahhoz a részhez, ami már ásható volt, akkor belül ki kellett szélesíteni körülbelül két méter mélységben, és ebbe a hullákat egymás után raktuk bele. Ez tömegsír volt, belefért harminc-negyven ember. Megtaláltam volna azt a területet, ha visszamentem volna” [J].

A hazatérés is ugyanolyan keresztülnek számított, mint az, amikor 1945 elején az ukrán területekre szállították a deportáltakat. Nem a megkönnyebbülés, hanem az újabb számkivetettség kezdete volt ez. Az elbeszélések újabb orvosi vizsgálatokkal kezdődnek. Az út indulása a boldogság érzésével kezdődik, az eufória azonban depresszióvá válik, amikor valami kisebb félreértés akadályozza az indulást. Ez a megkönnyebbülés halált is okozhatott, amely bizonyítja a megmenekülés érzésének a valóságtól elrugaszkodott eufemisztikusságát. A hosszú évek azonban új életet és új identitást is adtak az interjúalanyoknak. A 32 hónapot kint töltő Jenő egészen máshogyan éli meg a hazatérést, mint az otthonát, a párját elvesztő Anna, aki országokon utazik keresztül, hogy hazát találjon, de mégsem leli meg, csak a kitaszítottság marad számára.

„Akkor végül orvosi vizsgálatokon kellett keresztül mennünk. A legutolsó orvosi vizsgálathoz *Sztalinóba* vittek bennünket, ott volt egy gyűjtőtábor, ott már nemcsak mi voltunk, hanem más táborokból is hoztak embereket. Ott eltöltöttünk pár napot. Minden nap zuhanyozni kellett. Volt két asztal, ahol az orvosok ültek, és közöttük el kellett menni feltartott kézzel, anyaszült meztelenül, és ha nem volt semmi kifogásuk ellene, azok hazamehettek. [...] Marhavagonok

voltak, és abba aztán be. [...] Egy vagonba megfelelő számú embert tettek be, de lazábban voltunk, mint amikor kivittek bennünket. Az történt, hogy két vagy három vagonnal kevesebb volt, mint ahányan voltunk. Azt mondták, hogy azok, akik nőtlenek, azok szálljanak ki a vagonokból. Kiszálltunk, hát akkor borzalmasan elkeseredtünk. Összejöttünk vagy nyolcvanra, és jött egy magas rangú tiszt, és kérdezte, hogy ez a társaság mit keres itt, aztán intézkedett, valahonnan előszedtek más vágányról négy vagon, hozzácsatolták, és végre visszaszállhattunk. De abban az egy órában, amit ott kellett töltenünk, csak a borzalom vett erőt rajtunk, hogy itt maradunk, és nem megyünk a többiekkel haza. És akkor végre visszaszállhattunk mi is a vagonokba, és aztán így hoztak bennünket haza. [...] Amikor magyar területre értünk, óriási fogadtatásban volt részünk, a Vöröskereszt különböző gulyás sátrakat állított fel, és adták fel a kosztot nekünk, el is rontottuk jó néhányan a gyomrunkat. [...] Valószínűleg azon az útvonalon jöttünk, amelyiken mentünk, de a körülmények teljesen mások voltak. Nyitott vagonajtó, nyár volt, a vagonból kilógattuk a lábunkat. Laza volt akkor a hazaút, teljes a boldogság, és aránylag jó ellátásban volt részünk. Debrecenben volt a gyűjtőtábor, oda bevittek, kaptunk ennivalót. A csomó kolbászt és szalámit, sonkát megettük, és ehhez a szervezetünk nem volt hozzászokva, annyira mindenki ki volt éhezve, hogy túlterhelte a szervezetét, és ott halt meg. Három-négy napot voltunk ott” [1].

„Nyemcinek lettem nyilvánítva, és többekkel elindítottak Németországba. Először Frankfurtba érkeztem. Hiába mondtam, hogy Budapesten születtem, az egész szerelvénnel együtt nyemci voltam. A konzul mondta, hogy a községi levél, keresztlevél, ez semmit nem ér, menjek vissza, ahonnan jöttem. Kilencvenen voltunk hazátlanok, ez azt jelentette – a táborba, ahová érkeztünk, bemondta a mikrofon –, ha van valakinek hozzátartozója bármelyik zónában, az megkapja a vonatjegyet ingyen. De nekem nem volt senkim. [...] Bekerültem egy lágerbe. Azok a foglyok, akik kintről jöttek [Oroszországból], mindegyiknek volt száma. Szép láger volt ez, nem olyan, mint az orosz. Jelentkeztem Berlinbe, kaptam útlevelet a magyar belügyből. Utána kerültem Muppergbe, Thüringiába, egy szeretetházba, ez 1950-ben történt. Itt nagyon sok szudétanémet volt. És ott született a lányom. Aztán ki akartak vinni Nyugatra, mert közel volt a határ, és az ottani pap ki akart vinni, és én azt mondtam, hogy *inkább a küszöbön meghalok, csak a szüleimet még egyszer lássam*. Ha kivittek volna, akkor már nem jöhöttem volna haza. Kaptam egy babakocsit, és elvittek az állomásra, egy lengyel nővel jöttem haza, az Szibériából jött, annak is egy kislánya volt. Mindig kedvesek voltak a nővérek. Amikor elváltam a németországi főnöknőmtől, a Frau Jordantól, akkor ő azt mondta, *neked már ilyen jó sorod nem lesz, mint itt volt*. Igaza lett. De hazajöttem, ekkor a kicsi három hónapos volt. [...] Prágán keresztül jöttem haza. Nyolc napig utaztam, sosem adtak jegyet, mindig azt mondták, *a csehek rendesek, majd átengednek*. Szobon jöttem át a határon, senki nem tudta, hogy jövök, és nem volt jegyem, ki akartak szállítani, megmondtam hova megyek, erre azt válaszolták, hogy kérjek pénzt. Undok volt a kalauz, végül nem szálltam ki. Amikor haza-

értem, még otthon laktak a szüleim. Kérdeztem, hogy *miért ilyen szegények*, és azt mondták, *hogy majd megtudod, milyen itt az élet*. [...] Én már nem is tudtam, hogy mi az, ha van valakim, hogy mi az az otthon. Mégis hazajöttem” [A].

*

[„Haza”] A hazatérés a megtalált otthont jelentette, ami felemás volt. Míg Jenő valóban euforikus hangulatban élte meg a „megváltást”, visszazökkent a kerékvágásba, addig a sváboknak a megtalált haza újabb retorziót jelentett, újabb megpróbáltatást, a vagyoni elkobzásokat és az áttelepítést. A háború szétesett családokat, erkölcsi kiüresedést eredményezett, s ezzel a bizonytalanság és a leértékeltség folytatódott. Azonban a hazatérés megkönnyebbülést is jelentet, hiszen ha csonkán is, de a visszaszerzett otthonban, ismerős szabályok szerint mozogtak az elbeszélők. Anna számára viszont az intenzív leértékelés tovább folytatódott, és már csak saját maga és kislánya közösségében bízhatott. A „kibírhatatlan” jelző a lelki teljesítmény határát jelenti.

„Jaj, nagyon szegények voltunk, a szüleim ki voltak telepítve egy másik házba. Négyen laktunk egy házban. Kocsival jöttünk haza, az első utunk a tempolomba ment. [...] Augusztus 27-én értem haza, és egy hónapig voltam otthon, s aztán Marosra mentem szolgálni egy vegyesboltba. Apámnak nem volt munkája, kőműves volt, és az utcán járkált céltalanul. Anyám mondta, hogy *máris menni akarsz dolgozni?* Mondtam, hogy *hát nagyon szegények vagyunk*. 1945. január 3-án vittek el és 1947. augusztus 27-én értem haza” [E].

„Persze [marhavagonokkal jöttünk]. Csak az volt a különbség, ezek már visszafelé nem voltak zártak, ki lehetett nyitni az ajtót. Bevitték Debrecenbe, és akkor ott fölverték az adatokat, mindent, és kaptunk öt forintot. Fogalmam nem volt, mennyi pénz ez. Csak azt tudom, hogy kimentünk – egy-két ismerőssel – az állomásra, és azt mondtam, *tudjátok mit, én most iszom egy fröccsöt*. Soha életemben nem szerettem. És azt hiszem, hogy egy fröccsöt meg talán két almát kaptam rajta. Úgyhogy hazajöttünk Pestre, aztán pedig Vácra. Vácra aztán nem volt vonatom, az állomáson aludtam, és másnap hajnalban jöttem haza. Itthon is nagyon nagy szomorúság volt, a vonaton nekem mondta egy bácsi, hogy tudom-e, hogy Berkenyén telepítés volt. Összetelepítés” [K].

„Öt évig voltam kint. 1945-ben kivittek és 1950. április 18-án jöttem haza. De az ötödik karácsonyt Németországban töltöttem. Édesapámékat 1948-ban Kóspallagra telepítették, de sikerült visszaszerezniük egy házat, amikor én hazaértem, már újra itthon voltak. Itthon maradtam, segítettem kapálni, nagyon lefogytam, aztán elmentem a vasútra füvet gyomlálni. De 52-ben újra kiraktak minket, kulákok lettünk. Két katasztrális hold dohányunk volt, cukorrépa, és ebből beadás lett. Édesapámnak negyvenegy hold földje volt régen, kulák lett, el kellett mennie Rétságára, aztán elvitték Balassagyarmatra, és ott volt a fegyházban. Egy évig volt Dunapentelén, borjakat nevelt, ez volt a büntetése. Össze voltunk csomagolva, hogy megyünk a Hortobágyra. És akkor a [házunkból] 52-ben kiraktak minket ide [a második szomszédba], mert a mi házukba berakták a tsz-

irodát. Jött a párttitkár, aki nagy kommunista telepes volt, Bertók volt a neve. Azt mondták, hogy a földet csak házzal együtt veszik be. Mi nem akartunk belépni, de édesapám be volt zárva, és azt mondtunk, hogy ez már kibírhatatlan, egy romházat kaptunk. Négy gyümölcsöst vettek el: alma, szilva, körte, dió. Ez a párttitkár lakott itt, de aztán elment. A házunkból pedig kultúrházat csináltak, aztán függönygyárat. Aztán pályamunkás lettem a vasútnál, húsz évig dolgoztam ott. 62-ben mindkét szülőm egy év alatt meghalt. Apám nem vett rádiót, mert azt mondta, *ott csak hazudnak*” [A].

„A fogolyszabadító Rákosi, ezt hallottuk, hogy neki köszönhetjük, hogy hazajöttünk, és úgy kellett rá szavazni, behúztuk a keresztet. Nem tudtuk, mi hogyan van. És akkor rá két napra, azt hiszem, egyszer csak kinyílt a hatalmas nagy debreceni fakapu, és azt mondták szabadok vagytok. És nem tudtunk hirtelen a szabadságunkkal mit kezdeni. Adtak egy eltávozási cédulát, öt forintot, egy ingyen vasúti jegyet, egy igazolást, hogy ettől eddig kint voltunk a Szovjetunióban, ez önmagában ingyenes vasúti utazásra jogosított. Aztán végül is az történt, hogy beállítottak ott Debrecenbe egy szerelvényt, és azzal a szerelvényrel vittek be bennünket a Nyugati pályaudvarra. Akkor már megjelent a *Hadifogoly* című újság, és abban közölték [a nevem]. Az anyám borzasztóan boldog volt. Tudták, hogy jövünk haza. Megállt a tehervonat a Nyugatiba, leugráltunk, volt egy kötél előttünk, és elkezdtek játszani a Himnuszt, úgyhogy mindenki vigyázban állt. Érdekes módon velem szemben volt a nagynéném és a két nagybátyám, akik kijöttek várni engem. És nézték ott az embereket, én felismertem őket, ők engem nem, 48 kilóval jöttem haza. Vége volt a Himnusznak, odarohantam hozzájuk, és csodálkoztak, hogy ilyen soványan látnak. Délután mentem ki Zebegénybe és hát a vonatról láttam az édesanyámat, aki nagyon-nagyon vallásos ember volt, és végig haza imádkozott. 1945. január 4-én mentem el és 47. augusztus 27-én jöttem vissza. Egy hónapot pihentem még Zebegényben, októberben visszamentem Pápára, és akkor befejeztem a tanulmányaimat, a 4. osztályt. 2 hónapom volt rá, hogy felkészüljek. A tanárok jóindulatán múlt, hogy átengedtek, a magyar kivételével, mert ott brillíroztam. [...] Amikor kimentünk, két könyv volt velem, Madách *Ember tragédiája* és Villon, a Faludy György fordítása. A mai napig itt őrzöm és megvan, sok mindent megtanultam belőle. Érdekes egyébként, hogy amikor hazajöttem, az *Ember tragédiáját* kaptam magyarból. Egymás után mondtam a színeket, és a tanárom különben is az a típus volt, aki mondta, hogy *idézzen, idézzen*. Én abból úgy idéztem, hogy könnyes lett a tanár szeme, és utána azt mondta, hogy *menjünk fel az igazgatóhoz és történelemből vizsgálzzak nála*. Történelemből azt mondta, hogy beszéljek a haza bölcséről, és nekem be nem ugrott, hogy ki volt a haza bölcse. Deák Ferenc, aki a haza bölcse. Valamit tudtam a konföderációról, egy-két mondatot mondtam, de nagyon-nagyon gyengén szerepeltem. Történelem volt talán végig a tanulmányaim során a leggyengébb pontom” [J].

*

Erzsébet, Anna, Katalin és Jenő hazaérkeztek a „kis munkáról”, de megpróbáltatásaik folytatódtak. Saját történetüket helytállásként értelmezik, amelyet az adott korszak követelt meg tőlük. A Szovjetunióba deportáltakról és azok adatairól a bevezetőben már volt szó. 72 évvel a történetek után még mindig keveset (de egyre többet) beszélnek az eseményekről. A megsebzett, elpusztított, talán több generáción keresztül is gyászoló családok emlékeiben még ott van a néma ősök sorsa, szerencsésebb helyzetben maguk a szemtanúk is élnek, közel és túl 90. életévükön. S ha lehet, akkor beszéltetni kell őket, hogy újra és újra elmondják, mi történt velük. Nemcsak történelmileg, hanem szociálpszichológiailag is fontos minden megőrzött történet, hiszen a folyamatos felidézésekből újabb és újabb elemek kerülhetnek a felszínre.

E munka célja az volt, hogy bemutasson néhány ilyen történetet ebből az időszakból. Megmutassa azoknak az embereknek sorsát, akik egy keleti nagyhatalom emberértelmezésének szenvedői lettek. Malinovszkijnak csak egy jó pontot értek ezek az emberek, Sztálinnak rabszolgaerőt, Rákosinak csak egy szavazatot. Így lettek ők „pótlékok”, a nagyhatalmi mechanizmus amúgy is kozmetikázott statisztikáiban csupán „értékelők”. Az, hogy e mögött rabszolgaság, halál volt, az már senkit sem érdekelt. Remélem, e történetek is megfelelők voltak ahhoz, hogy megmutassák, milyen emberképre nincs szüksége a mai gondolkodásnak.

Molnár Dénes: Galambóc (Gyepűvárák mappja, fametszet)